

Onderscheiden of niet onderscheiden?

De Koster en Van der Waal over moreel conservatisme en autoritarisme

Dick Houtman en Peter Achterberg

1. Inleiding

In hun recente artikel ‘Moreel conservatisme en autoritarisme theoretisch en methodisch ontward’ in *Mens en Maatschappij* bepleiten De Koster en Van der Waal (2006) een onderscheid tussen moreel conservatisme en autoritarisme, twee culturele waardeoriëntaties die wij (net als andere door hen aangehaalde onderzoekers) de afgelopen jaren in ons onderzoek hebben samengevoegd. Zij tonen overtuigend aan dat beide waardeoriëntaties niet identiek zijn, maar wij zien niet in waarom dat *per se* zou betekenen ze van elkaar gescheiden moeten worden – zeker niet in het door ons verrichte onderzoek. Wij verbazen ons er ook over dat De Koster en Van der Waal de wat ons betreft belangrijkste uit hun theorie af te leiden hypothese niet toetsen.

2. Moreel conservatisme, autoritarisme en stemgedrag

De Koster en Van der Waal beweren dat het onjuist is om moreel conservatisme en autoritarisme als ‘twee aspecten van hetzelfde’ te beschouwen. Zij laten zien dat beide waardeoriëntaties aan de ‘individualistische’ polen weliswaar hand in hand gaan, maar aan de ‘collectivistische’ polen betrekkelijk los van elkaar staan, dat moreel conservatisme wel samenhangt met religieuze orthodoxie, maar autoritarisme niet, en dat het stemgedrag van ‘verzuilden’ is ingegeven door moreel conservatisme/progressiviteit en dat van ‘niet-verzuilden’ door autoritarisme/libertarisme. Daarmee tonen zij wat ons betreft overtuigend aan dat beide waardeoriëntaties niet ‘in wezen hetzelfde’ (p. 122) zijn. Dit laatste wordt in de door hen aangehaalde passage uit een eerder werk van een

van ons overigens ook niet beweerd; hierin wordt slechts benadrukt dat ‘there is ample reason to reject too neat a distinction between authoritarianism and culturally conservative political values’. De vraag is wat ons betreft dan ook niet of beide waardeoriëntaties ‘in wezen hetzelfde’ zijn – dat zijn ze inderdaad duidelijk niet –, maar of dit betekent dat het onjuist is om ze in empirisch onderzoek samen te voegen. Blijkbaar anders dan De Koster en Van der Waal menen wij dat op deze laatste vraag geen ondubbelzinnig en algemeen geldig antwoord bestaat.

Of men twee variabelen moet onderscheiden of samenvoegen hangt immers af van de vraag of dat, gegeven de vraag waarmee men zich bezighoudt, theoretisch zinvol is of niet – en dus niet van de vraag of ze ‘in wezen hetzelfde’ zijn. Zo zijn appels niet ‘in wezen hetzelfde’ als peren, maar hebben ze wel meer met elkaar gemeen dan bijvoorbeeld gehaktballen en slavinken. Afhankelijk van de vraagstelling van het onderzoek kan het dus zinvol zijn om appels te onderscheiden van peren, maar kan het ook zinvol zijn om beide juist samen te nemen onder de noemer ‘fruit’ en aldus te onderscheiden van een categorie ‘vlees’ met onder andere slavinken en gehaktballen. Ook kan men zich nog gevallen voorstellen waarin het zinvol is om appels, peren, slavinken en gehaktballen samen te nemen onder de noemer ‘voedingsmiddelen’ en ze aldus te onderscheiden van bijvoorbeeld de categorie ‘huishoudelijke apparaten’.

Zo heeft één van ons beiden er op gewezen dat opleidingsniveau en inkomen, ook twee van die variabelen die veel sociologen vanouds als ‘twee aspecten van hetzelfde’ beschouwen, bij bepaalde vraagstellingen best kunnen worden samengenomen, terwijl dat bij andere vraagstellingen juist onverstandig is. Zo leidt een lage opleiding tot zowel moreel conservatisme als autoritarisme, terwijl een laag inkomen op geen van beide enige invloed heeft. Waar het gaat om de verklaring van moreel conservatisme of autoritarisme is het dus zinvol om opleidingsniveau en inkomen – ondanks hun vrij sterke positieve correlatie – als twee verschillende zaken te beschouwen. Gaat het echter om de verklaring van een voorkeur voor economische herverdeling door de overheid, dan dragen zowel een laag inkomen als een lage opleiding daaraan bij en is het dus wel degelijk zinvol om beide samen te nemen tot iets dat men dan meestal ‘sociaal-economische status’ of ‘klasse’ noemt (Houtman, 2003: 157-159).

Daarmee is de hamvraag tweeledig: wat is de vraagstelling van ons onderzoek en is het gegeven die vraagstelling zinvol om moreel conservatisme en autoritarisme te onderscheiden? De Koster en Van der Waal suggereren dat wij uit zouden zijn op ‘een goed begrip van het stemgedrag’ (p. 121), daarmee doelend op een zo volledig en gedifferentieerd mogelijk beeld van de wijze waarop het stemgedrag tot stand komt. Deze suggestie is onjuist. Ons onderzoek is gericht op de vraag waarom de middenklasse sinds de Tweede Wereldoorlog steeds vaker links is gaan stemmen en de arbeidersklasse steeds vaker rechts (Houtman, 2003: 103-144; Achterberg & Houtman, 2006; Achterberg, 2006a). En bij deze vraagstelling is het niet nodig of zinvol om onderscheid te maken tussen moreel conservatisme en autoritarisme. Beide waardeoriëntaties zijn immers kenmerkend voor laag opgeleiden, zodat ze allebei resulteren in rechts stemgedrag – stemgedrag dat het vertrouwde patroon van een links stemmende arbeidersklasse en een rechts stemmende middenklasse ondermijnt. Wij kunnen daarom in ons onderzoek volstaan met slechts twee stemmotieven: economisch conservatisme/progressiviteit, op grond waarvan de maatschappelijke onderlaag links stemt vanwege haar klassengebonden economische belangen, en cultureel conservatisme/progressiviteit (waarmee wij dus zowel doelen op moreel conservatisme als op autoritarisme), op grond waarvan de maatschappelijke onderlaag rechts stemt op grond van haar geringe cultureel kapitaal (onder andere lage opleiding).

Maar uiteraard: wanneer men iets anders onderzoekt, dan kan het wel degelijk zinvol zijn om te kiezen voor een verdere uitsplitsing van dit culturele stemmotief. De Koster en Van der Waal proberen dan ook te laten zien dat beide culturele stemmotieven uiteenlopende electorale gevolgen hebben, maar doen dat op een manier die wij niet zo overtuigend vinden. Zij onderscheiden ‘verzuilde’ van ‘niet-verzuilde’ stemmers en laten zien dat voor de eersten moreel conservatisme en voor de laatsten autoritarisme het belangrijkste stemmotief is. Hoewel hun weinig transparante afhankelijke variabele ‘rechts stemgedrag’ dit onzichtbaar maakt, is aannemelijk dat de ‘verzuilde’ categorie op grond van moreel conservatisme op confessionele rechtse partijen stemt (CDA en kleine christelijke partijen) en de ‘niet-verzuilde’ op grond van autoritarisme juist op niet-confessionele. Waar dit laatste een logische implicatie van hun theorie is en waar De Koster en Van der Waal zelf demonstreren dat moreel conservatisme wel met religieuze

orthodoxie samenhangt en autoritarisme niet, vinden wij het merkwaardig dat zij niet systematisch nagaan of dit inderdaad het geval is. Daarmee doen zij ook afbreuk aan de relevantie van hun analyse, want juist het door autoritarisme aangedreven rechts stemgedrag lijkt sinds Janmaats extreem-rechtse CD in de jaren tachtig steeds verder verspreid te zijn geraakt. Belangrijke markeringspunten hierbij zijn de VVD ten tijde van Bolkestein (De Rijk, 2003), de rechts-populistische LPF tijdens de Tweede Kamerverkiezingen van 2002 (Salomé, 2006) en – naar het zich laat aanzien – Geert Wilders, Marco Pastors en de VVD met Rita Verdonk bij de verkiezingen van 2006.

3. Individualisering of culturele polarisatie?

De relevantie van het artikel van De Koster en Van der Waal schuilt wat ons betreft echter niet zozeer in het verschaffen van zo'n meer gedetailleerd inzicht in de totstandkoming van het stemgedrag, maar in het presenteren van een interessante theorie over culturele verandering. De Koster en Van der Waal suggereren immers dat de goed gedocumenteerde neergang van traditionele morele en religieuze waarden (bijvoorbeeld Middendorp, 1991; Becker & Vink, 1994; Inglehart, 1997) leidt tot zowel vervreemding als anomie en bijgevolg tot toenemende culturele polarisatie tussen autoritarisme en libertarisme.

Een van ons demonstreerde onlangs aan de hand van een inhoudsanalyse van partijprogramma's dat de culturele polarisatie in de politiek zelf sinds de Tweede Wereldoorlog inderdaad aanzienlijk is toegenomen (Achterberg, 2006b). Het is tegen deze achtergrond jammer dat De Koster en Van der Waal in hun artikel wel suggereren dat voor het electoraat hetzelfde geldt, maar deze hypothese verder niet toetsen.¹ Dit geldt temeer, daar het hier gaat om de centrale hypothese binnen het Amerikaanse *culture wars debate*, waarin men steggelt over de vraag of er nu wel of geen culturele polarisatie plaatsvindt. En pikant genoeg heeft, voor zover wij weten, nog niemand binnen de context van dit debat toegenomen culturele polarisatie aangetoond (DiMaggio et al., 1996; Mouw & Sobel, 2001; Evans et al., 2001).

De vraag naar het optreden van culturele polarisatie is minstens evenzeer van belang in het licht van de individualiseringstheorie – de stelling dat mensen onder invloed van een proces van individualisering steeds meer als individu hun keuzen maken, waardoor de culturele diversiteit toeneemt en steeds meer geldt dat ‘anything goes’. Het aantonen van toenemende culturele polarisatie zou de (ook door sociologen) zo vaak miskende sociale betekenis van het moderne individualisme blootleggen, in de zin dat wij niet simpelweg te maken hebben met een toegenomen nadruk op het belang van individuele vrijheid en zelfontplooiing (bijvoorbeeld Inglehart, 1977; 1997), maar dat dit gedachtegoed tegelijkertijd steeds meer maatschappelijk omstreden raakt. Het gaat er bij deze sociale betekenis van het individualisme wat ons betreft dus niet zozeer om dat mensen vaak in alle vrijheid precies dezelfde keuzen maken (Duyvendak en Hurenkamp, 2004; Duyvendak, 2004), maar dat het individualisme zelf als een dwingende sociale norm functioneert, wat tot zowel conformisme als tot protest en verzet leidt.²

4. Besluit

Het enige dat wat ons betreft telt, is kortom of een onderscheid tussen moreel conservatisme en autoritarisme bruikbaar is – of het het mogelijk maakt om nieuwe vragen te stellen en zo nieuwe inzichten te boeken die bestaande kunnen verfijnen of zelfs vervangen. En precies op dit punt – wat hebben wij nu eigenlijk aan het voorgestelde onderscheid? – vinden wij de analyse van De Koster en Van der Waal minder overtuigend. Voor de problematiek waarnaar wij beiden de afgelopen jaren onderzoek hebben verricht, is het door hen voorgestelde onderscheid niet van belang, terwijl zij de belangrijke vraag of de afgelopen decennia een proces van detraditionalisering heeft geleid tot toegenomen culturele polarisatie verzuimen te beantwoorden.

Geraadpleegde literatuur

- Achterberg, P. (2006a). Class voting in the new political culture: Economic, cultural, and environmental voting in 20 western countries. *International Sociology*, 21, 237-262.
- Achterberg, P. (2006b). Het einde van links en rechts: Realiteit of populaire mythe? *Mens en Maatschappij*, 81, 51-63.
- Achterberg, P. & Houtman, D. (2006). Why do so many people vote 'unnaturally'? A cultural explanation for voting behaviour. *European Journal of Political Research*, 45, 75-92.
- Aupers, S. & Houtman, D. (2006). Beyond the spiritual supermarket: The social and public significance of new age spirituality. *Journal of Contemporary Religion*, 21, 201-222.
- Becker, J.W. & Vink, R. (1994). *Secularisatie in Nederland, 1966-1991*. Rijswijk: SCP.
- DiMaggio, P., Evans, J. & Bryson, B. (1996). Have Americans' social attitudes become more polarized? In R. Williams (red.), *Culture wars in American politics: Critical reviews of a popular myth* (pp. 63-100). New York: Aldine de Gruyter
- Duyvendak, J.W. (2004). *Een eensgezinde, vooruitstrevende natie: Over de mythe van 'de' individualisering en de toekomst van de sociologie*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Duyvendak, J.W. & Hurenkamp, M. (2004). *Kiezen voor de kudde: Lichte gemeenschappen en de nieuwe meerderheid*. Amsterdam: Van Genneep.
- Evans, J. & Bryson, B. (2001) Opinion polarization: Important contributions, necessary limitations. *American Journal of Sociology*, 106, 944-960.
- Houtman, D. (2003). *Class and politics in contemporary social science: 'Marxism lite' and its blind spot for culture*. New York: Aldine de Gruyter
- Inglehart, R. (1977). *The silent revolution: Changing values and political styles among western publics*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Inglehart, R. (1997). *Modernization and postmodernization: Cultural, economic, and political change in 43 Societies*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

- Koster, W. de & Waal, J. van der (2006). Moreel conservatisme en autoritarisme theoretisch en methodisch ontward: Culturele waardeoriëntaties in de politieke sociologie. *Mens en Maatschappij*, 81, 121-141.
- Koster, W. de & Houtman, D. (2006). Toevluchtsoord voor een bedreigde soort: Over virtuele gemeenschapsvorming door rechts-extremisten. *Sociologie*, 2, in druk.
- Luckmann, T. (1967). *The invisible religion: The problem of religion in modern society*. New York: MacMillan.
- Middendorp, C.P. (1991). *Ideology in Dutch politics: The democratic system reconsidered, 1970-1985*. Assen: Van Gorcum.
- Mouw, T. & Sobel, M. (2001). Culture wars and opinion polarization: The case of abortion. *American Journal of Sociology*, 106, 913-944.
- Rijk, A. de (2003). *Zei Pim wat zij dachten? Een onderzoek naar rechts-populisme en stemmotieven*. Doctoraalscriptie Sociologie. Rotterdam: Erasmus Universiteit.
- Salomé, L. (2006). *De stem van het platteland: Een kwantitatief onderzoek naar stemmotieven, stemgedrag en de verschillen hierin tussen stad en platteland*. Master thesis Sociologie. Rotterdam: Erasmus Universiteit.

Noten

¹ Dit geldt temeer, daar zo'n toetsing betrekkelijk eenvoudig kan plaatsvinden met behulp van de door het SCP periodiek herhaalde surveys, waarvan De Koster en Van der Waal in hun artikel nu alleen de editie van 1975 gebruiken.

² In strijd met de sinds Luckmann (1967) vrijwel unaniem aanvaarde stelling dat post-christelijke vormen van religie radicaal geïndividualiseerd zijn, blijkt de zo kenmerkende diversiteit van het spirituele milieu bijvoorbeeld paradoxaal genoeg voort te komen uit de unanieme aanvaarding van het individualistische dogma van de 'zelfspiritualiteit' in deze kringen ('gewoon jezelf zijn', 'je hart volgen', 'vertrouwen op je intuïtie', etcetera) (Aupers & Houtman, 2006). Ook een recente studie naar rechts-extremistische virtuele gemeenschapsvorming op het Internet toont de sociale betekenis van individualistische morele en politieke discoursen rond individuele vrijheid en verdraagzaamheid. De laatste blijken namelijk net als ieder ander discours hun eigen vormen van deviant gedrag te definiëren en sociale uitsluiting te genereren (De Koster en Houtman, in druk).